

Euskaltzaindi-ko 6'garren solas-aldia

ANTONIO MARIA LABAYEN

Elizanburu Bere bizitza ta lanak

«On a découvert qu'une œuvre littéraire n'est pas un simple jeu d'imagination, le caprice isolé d'une tête chaude, mais une copie des mœurs environnantes et le signe d'un état d'esprit».

(Taine «Histoire de la Littérature Anglaise»).

Gizon gutxi izan ditugu euskal-literaturan benetan omendun eta ospetsu. Eta ez da arritzekoa. Euskera utsezko elertiarren etekiña urria izan bait da.

Alare, gizon bakan oietan famatuenetatik bat Elizunburu izan dugu. Egun gure artean aintzakotzat ba-daukagu, bizi zelarik ere bere erritarrok ederretsi zituzten aren neurtitz eta kanta unkigarriak. Aoz-ao, belarriz-belarri Euskalerra guzira edatu ziran. Zer nai duzute ospe aundiagorik? Ori izaten bait zen antziñeko klasikoen barreia-bide aut.

Jean Baptiste Elissanburu-onela azaltzen danarren Sara'ko eliz eta erri-etxeke agirietan guk soil-soillik eta zeatzago Elizanburu deituko duguna, poeta ta neurtitzlari bikain eta goitarrenetako bat dugu. Ez bakarrik Lapurdi eta Benaparroa'n ezaguna, baita Gipuzkoa ta Bizkaia'n ere. Berak aberastu ta goratu zualakoz euskal-kantategia.

“Il mérita de passer dès les premiers pas pour le roi de nos poètes” dio ederki Pierre Lafitte idazleak (1).

Elizanburu'k sortu ta asmatutako itz-neurtu ta kantuak erri xeheak ikasi zitun beretzat arturik. Au dute poetak saririk garaiena: bere lanak izena gal eta erri guziarenak, ots! sasikoak biurtzea.

Ez da gezurra Mme. de la Villéhélio (2) J. Salaberry (3) eta J. Mante-rola (4) bere euskal eresi sailen bidez gure doñu ta neurtitzak edatu

(1) “Le Basque et la littérature d'expression basque”, 1941.

(2) Souvenir des Pyrénées.

(3) Chants populaires.

(4) Cancionero Vasco.

izan zituztela. Bafñan oien liburuak zabaldu aurretik, eta irakurtzen ez zekitenen artean ere, Elizanburu'ren bertsuak ezagunak ziren.

Ostatu ta sagardotegietan oiukatzen zituzten ordurako "Ikusten duzu goizean" ahapaldi beretsua edo ta "Herrico besta biharamonean" solas bizi eta zorrotzak. Letradunek baño jende ez ikasiek Elizanburu lenago ezagutu zuten koplari aunditzat.

Karlista-gudatean aruntz-onuntz maiz zebiltzan soldadu euskaldunek, mugaz alde ontara beste aldeko kantu errikoi anitz zabaldu zituzten. D. José de orueta'ren liburu batean (5) irakurri dugu bere gaztaroan Bilbo'ko txakolindegietan "*Etxe zuria*" (sic) abestuzten zela. Ordurako iñork uste gabe arañño eldua zen Elizanburu'ren omena. Eta ez Unibersidadearen bidez ala bearrez.

Ez dut lan ontan gure olerkari saratarra beste euskaldun koplari guziekin alderatu ta neurtu nai. Komparazio ori luzexkoa izango litzake. Gaia erabilliaz ordea, berez aterako zaizkit zenbait artezketa ta so-aldi Andre Poesia'ri buruz eta berrietatik irtengo da Elizanburu'ren goresmena.

Zergatik, galdegin dezake norbaitek, poeta batzuek alako arrera cna izan oi dute ta besteak ez dira onartuak?...

Sara'ko semea beinik-bein oniritzia izan zen erriaren senaz bat egiñik zego-lako. Bere itz-neurtuak obeto ulertu zitzaten aire xahar eta antziñeko doñutan paratu zituen. Bertsu "naturalik" ez bada, Taine'k Lafontaine'n alegiak ausnartzen ari dela aitortzen duanez, gure olerkariak "berezko" neurtitzak sortzen leia zan; ta bideari lotuta tankera errez ta taxuzkoa asma zuan bertan euskaldungoaren gogoa irauliaz.

Leen ere kritikari anitz jardun izan dire Elizanburu'ren bertsu-lanak luze-laburrean zila ta iritzi-miritziak ematen. Duvoisin ainho-arrak asiera eman zion. Onek lenbizi saratarraren gaitasun eta doaja agertu zituen. Gerora ordea, biek auzokide, biek kapitain, elkarrekin samurtu ziren eta Duvoisin'ek ez zun beti zuzen iritzi aren etorria (6).

Urrengo Vinson, Aita Lhande, Errotarena, Veyrin, eta P. Lafitte'k gorai-patu dute Elizanburu'ren izena, Lapurdi aldean beintzat.

Bidasoz alde ontatik berriz José Manterola, K. Etxegarai, Gregorio Muxika ta P. Murlane-Mitxelena izan dire irizle nabari-enak.

Azken aipatu idazleak itzaldi oargarri bat opa izan zion 1918 urtean Oñati'n egindako Batzar antzi-eziñean (7).

(5) Memorias de un bilbaino. E. Itxaropena. Zarauz, 1952.

(6) RIEV. 1929-30. Daranatz. Correspondance de C. Duvoisin.

(7) Congreso de Estudios Vascos. Tomo I. "La Poesia Vascongada en el siglo XIX."

Mourlane-Mitxelenak irakurgai gallen ortan iritzi zorrotz eta txalogarri asko adieratzen dizkigu Elizanburu'ren nortasunaz.

Kritika ta maxiaketaren ur sakonean murgildu aurretik, biografia antzera esan zagun gure gizona nun eta nolako izan zen. Ikus ditza-gun beraz aren zantzuak sortu ta il zen errian xehetasun billa gabiltzalarik.

* * *

Jean Batista Elizanburu 1828 garren urtean Dagonillaren 14'an sortu zen Sara'ko errian. Aita-ama Mitxel Elizanburu ta Juana Irababal izanik. Aita Aduana'ko guarden aintzindari zenuten eta jatorriz Hasparren aldekoa. Daranatz kalonjeak Elizanburu etxaldea Iri-sarri'ko "sala" bat zela dio. Etxe-nagusia omen (8). Ni aztarren bila ibillia nazu nere adiskide jakintsu D. Martin Elso'ren laguntzat, bañan damurik ez dugu garbitasunik lortu oraindaño.

Irisarri'ko erriko-etxean iardetsi digute ez dela baiñere an Elizanburu izeneko etxerik izan. Orobat erantzun dute Iholdi, Makea ta Heleta'ko erriek. Alare, azken erri ontan Elizanburutarren urratsak atzeman al izan ditugu eta ene baitarako eskualde ortan sortu bide zen gure poetaren aita. Agian "Zaldunbide" Heleta'ko etxean. Ama berriz entzuna dagunez Zugarramurdi'koa, omen...

1789 garren urteko izugarritzko Errovoluzio ta matxinadaren ondorengo bat Prantzia eta España'ren artean aduana jartzea izan zen. Eta ori gure mugetan egin oi zen sal-erosketa ta artu-eman kaltean izaki. Euskaldunek dakite ondoen, muga zaldi gañean bait daude, aduana ezaren balioa. Ta au jarritakoan nai ta nai ez kontrabando-aren langintza sortu bear izan zuten, biziko ba ziran

Orduan asi zen muga-zai ta kontrabandisten arteko jokua. Eta joku ontan saratarrok nagusi pillotan bezenbat.

Giro ortan egin zen gizon Yan Bathite "Piarresenea" etxeko mutikoa, Istilar auzoan. Etxe ori aspaldi suntsitua da.

Sara'ko auzoak Plazaz lekora auek ziren: Basaburua, Egimehar, Ehialar, Elbarrun, Istilar eta Lehen-Bizkai.

"Istilar" erribera edo errepira aldean dago Portua inguruan. Emen-dik igortzen zituzten itsasora burni, egur, ikatz, zuaitz eta gañerako mozkiñak. Egun ere bide gurutze ortatik doaz Sara'ko arat-unat guziak. Larrun, Ibaneli ta Atxuri mendien arte orrek Arane ballarataxo deritza. Izen au daramate ango etxe anitzek: Arantipia, Aranderrea, Aranaberria, Aranbidea, Aranatxerberria, Aranaldea eta Arangurenea... Ba ote iñon aran politagorik?

(8) Curiosités du Pays Basque. Tome II.

Etxe oiek, Sara'ko beste geienak bezala eguzki aldera begira daude, mendebalari gibela emanaz. Errekaz gora, Lekunberri zubitik aruntz, Artxuri, Liazarrieta eta Lizuniaga aldera etxe ta bordak gutxitzen doaz, ugaritzen iratz-leku ta oianak.

Antziñan saratar asko itsas-gizon genitun. Donibane ta Ziburu'ko ontzietan urrungo arrantzara eta itsas-gudu ta beste burruketan leia ziren. XVIII garren mendetik onuntz itsasoko arrixkuari uko egin eta geienek laborari, artzain edo beste langille arrunt eginik geldi zaizkigu. Ausartienak, lehen korsario edo itsas-lapur zirenak, egun kontrabandista ots! muga-lapur billakatu dira. Itsas-gizonen arrixku ta neke-larrien orde ez dituzte jasaiten zenbait gau latzgarri ta illunen jazarrak baizik.

Noizbait amaitu zen Napoleon mendeko gudaldi luzea. Erregeztaren lili idortuak birloretu ziren berriz. Elizanburu'k pakean igaro zitun aurraldi ta gaztaroa. Erriaideak soldaduz libro gelditu zirelarik etxe-jaun eta bordariak kartsuki lotu ziren beren zeregiñari, alorak landu ta azienden begiratzeari. Bearrik alare!

Neskato-mutikoez orobat eskolara abiatzen ziren aski zintzo. Eta *Piarresenekoak* ez ziran alferrenetarik, naiz piper bat edo beste egiñik, gero Elizanburu'k "Piarres Adame" irakurgaijan agertzen digun gisan. Gure "*Yan Battit*" ikasle sendo ta argienetarik izan zen ixturiotan eta ortara arta zuten aren guraso ta orduan Sara'n zuten "lehen errieta" Jean Mendiburu jaunak, Elizanburutiarren arras adiskide zena.

Gure mutikoa ain zetorren buruz ongi jantzi eta gogotsua, Sara'n lehen ikaskizunak bukatuxeak zitula-ta Larresoro'ko Ikastetxe aundira igorri zuten bigarren mallako ixturioak egitera. Larresoro'n Lapurdi'ko gazte nabarmenenak biltzen ziren Bakalaureat eta "humanidade" ta apaiztarako gertutzeko.

Elizanburu'k ere bide au artu zuen Sara'ko "Arizmendi" etxeak ematen zuen "beka" edo laguntzaz balajaturik.

Ez zuen apaiztarako ez bokaziorik ez gogorik izan bañan an ikasi zituan latin, erretorika eta gañerakoak ongi etorri zitzaizkion, naski, bai gero soldaduzkoan graduak irabazteko... eta bai euskal-bertsu biribillak moldatzeko.

Ortiz gañera lagun onak egin zituen Larresoro'n eta oietan bat aipa bear duguna: Grazian Adema, gero "Zaldubi" ospetsua.

Adin batetsukoak bi gazteak, senpeter ta saratarra, gero kalonje ta kapitain izatera elduko zirenak. Adiskide min irauñ zuten beti erioztaraño. Pierre Lafitte'k Larresoro'ri buruz egindako itzaldi batean (9) ikastetxe artan Grazian eta Yan Battite'k elkarrekin ira-

(9) Guré-Herria. 1928.

gan neke-lan eta jostetaz mintzatu zaigu. Bein ola bizi-molde latzari eztigarri zerbait igurtzi arren, bertsu batzuek bi mintzairetan asma-
tzea erabaki omen zuten.

Ona emen ahapaldi batto:

“Zein dohatsu emen, jeunesse fortunée,
Bortz orenak artean, la grasse matinée
Yaiki orduko lana; plus tard le déjeuner,
Obeki ditakeia commencer la journée?...”

Orduan ez uzste arren, egun dohatsuenak aiek izaki agian bi gaz-
teentzat... Laister berezi ziren elkarrengandik. Batek apaizgoaren bide
saindua jarraitzeko. Besteak ikaskizunak utziaz 1849 urtean armen
bizitz arriskatua artzeko.

Gure poetaren anai Leon zena aduanako guardetan sartu zen aita-
ren antzera. Beste Elizanburu bat, beroien lengusua bera, Michel ize-
nekoa errelijioso sartu zen eta ao-ederreko predikari bezala arras eza-
gutu ta maitatua izen omen zen Hasparne aldean. Inozenzio anaia.

Orain jarrai zaiogun Yan Battitari soldaduzkoan egin urrats eta
antziña bidean.

Soldadu mutil soil-soilla 21 urte zitularik sartu zen oñezko Erre-
ximentu batean. Bizkar gainean txalma utsa besterik ez zuala “le sac
sur le dos” prantsesen arabera... emeki-emeki graduak irabazten
joan zen. Amazazpi urte berantago, 1866 garrenean, 59 g. errex-
imentuan lieutenant aintzindari arkitzen dugu.

Ikustekoa izango zen sortetxera lenengoz uniforme ortaz jan-
tzia etorri zenean. Sara’ko Erriko-Etxean dagon dagerrotype ar-
gazkian jantzi ortan agertzen da, galtzak gorri, gerrian ezpata, bu-
ruan kasketa. Italia’ko guduaren ondoren gure gizona igotzen joan
zen: buru ta biotza argitu ta berotu zitzaizkion naski; Napoleoñ III
dirdaian pean grenadieretako kapitain mallara eldu zen. Larruzko
kapelu luze, ta bularra txingola zuriz apaindurik fier eta arro dago
uniforme ortan. 1912 RIEV aldizkarian ikus diteke irudi ori.

Bere militar biziak ezer gutxi dakigu ordea.

“Solferino’ko Itsua” deritzan bertsu unkiagarriak berak egin zi-
tuala ozta-ozta jakin dugu. Luzaroan uste izan zen poematxo eder
hori Salaberry zeritzan poeta batena zela, oartu gabe izen-orde de-
lakoa Elizanburu’k bere burua estaltzeko erabilli zuala.

Gai ortaz beste toki batean idatzi dut zerbait (10). Beraz irakurle
jakin-goseak bertan arki ditzake xehetasun geiago.

(10) Quien es el autor de “Solferino’ko Itsua”. Aclarando un viejo equi-
voco. Homenaje a D. Julio de Urquijo. Tomo II.

Nola nai den Elizanburu'k Prantzia'ren bigarren Imperioko goitebitiak jarraitu zituan azken arte: 1870-1871 urte izigarri arteraño. Prusitarrok Napoleon III garrena zapaldu zutenean bere armada ta gudarozte osoarekin, gure kapitaina erori zen sekulako. Burbaqui jeneralaren mendean zegon eta atzeman zuten katibu Bezaine marexalak Metz'en armada errendi zuanean. ¡Sic transit!... Elizanbururentzat amaitu zen soldaduzkoa. Egak moztu zizkioten Imperioa'ren arranoari bezala. Ez nigarrik gabe! Bere biotz-minaren aundia "*Biba Frantzia*" olerkian oiukatzen du:

Urte gutti du gau ilun batez
lo zagolarik bere ohatzean

Ez digu beste inun solas ta guda-ixtoriorik aipatzen. Egipenetan ez jakin nolako izan zen; itzetan bai labor ordea. Pake-gizon genun nunbait eta ez jeneraletako sortua Harizpe bat antzo.

Guda doakabe ark oroitzapen mingotza utzi zion gogoan eta ordu txarrak lehenbaitlehen aantzi nai ditu. Ezpata ta gudari-jantzia bazterturik sorterrira itzultzen da egun obeen billa, lurrari atxikia...

Ordurako ezkondua zen Prantxa Eyheraburu Urruña'ko "*Geldie-nea*" etxeko alabarekin eta senar-emazteak Sara'n bizitzen jartzen dire "*Leku-ederrea*" plazako etxean.

Kapitain-erretiruaz kanpo ogibide bat bear zuan eta pakezko-jueza Ezpeletako kantoi guziraiko izendatu zuten.

Ohorezko langintza orren bidez familia apal bederen azteko diña du eta leialki bete zuen beti bere arloa, eten gabe il arteraño 1891 garrenean 63 urte zitularik.

* * *

Lan onen azken aldera daude bildu al izan ditugun Elizanburu'ren olerki-posesi puska geienak, arek egiñak diralakoan ditugunak beintzat. Lerroz-lerro errenkadan ipiñi ditugu bakoitzari zenbatgarrren bat emanaz, irakurleek errez arki al izan ditzaten.

Sara'ko entzute aundiko etxe-jator batean eskura zidaten gutun batetik kopiatuak dire ia guziak; an ez zeudenak beste paper eta sailletatik artu eta aldatu nerera.

Guzira 18 ale dituzu. Bat baño geiago sartzeke utziko genitun eta norbaitek utsunea oartuko ba'ligu urrengo bātez osatzen aal genuke lazokeria.

* * *

Noiztandik asi zen Elizanburu bertsuak egiten? Goraxeago aipa dugu Larresoro'n ixturiantze zezola irri-itzneurtuak paratzen asia zela bere adiskide min Grazian Adema'rekin. Biek doaja zekarten eta zitu ederrik eman zuten gerora. Sorterritik urrun soldautza betetzen ari zelarik, erri-minak eraginda edo bertsu bear ori erne zitzaion. Biotza lasatzearren euskal itz-neurtuak egitera lotu zen.

Urte aietan Antoine d'Abbadie d'Arrast jakintsu euskaltzaleak koplakarietzako primak eskeintzen abiatu zen. Elizanburu'k lenengoz 1860'n nor-geiago ortara "*Harluce*" izen pean bertsu-lan bat "*Gazte hiltzera dohana*" deritzana igorri zuen sari nagusia irabazirik.

Sasoi artan Saboia'n zegon, Oñezko 54 Erreximentuan lieutenant. Ona emen Duvoisin iritzi-emaileak zer idatzi zuen olerkari berriari buruz (11):

"Il a été assez heureux sinon pour atteindre la perfection pour émuouvoir les coeurs". Benetan unki garri, ezti ta itunak ditugu ahapaldi oriek erromantizismoaren arabera egiñak:

Hogoi garren urtera hari naiz hurbiltzen
Eta nere oinetan tomba dut ikusten.
Ni zertako mundura etorria nintzen
Ondikotz ez sortzea neretzat obe zen.

Gazte umezurtz baten negarra duzute. Guraso gabeko semearen oiumiña. Beste maitasunik ezin atzemanik Eriori doi dagienaren otsa?

Ez, ez ez nau izitzen ez ni Erioak
Laister ken dezadala bizia Yainkoak...

Lamartine eta aren eskolako zantzuak alakoxeak ziren: belaxkeri sobe-raz kutsutuak. Andere Poesi arras egin zuten biotz-bera... eta gure saratarra barne... Urte berean Leon Elizanburu Jean Batiste'ren anai-ari ohorezko aipamena eman zioten "Dantzaria" lanagatik.

Ez ote zen izan berak egiña? Bada bere burua estaltzeagatik pseudonimo anitz artu zituen koblakari ahalkeak: Harluce, Jean Vergez, Piarres Adame, Sallaberry, Lewy d'Arbiague, Doyarzabal eta abar... Izen anitz, batto ordea poeta.

Garaipenak bultzata, ezin etsi nunbait, ekiten dio berriz ere ederlanari, ta poesi-puska berriak yalkitzen dire aren irudimenetik sagar-ondotik ale umotuak bait litzan.

"*Gazte hiltzera dohana*" ren asmo ta gogaeiz "*Txori berriketaria*" deitua dugu, onela asiera duala:

(11) "Le Courier" 1860 Bayonne.

“Sor-lekua utzi nuen ondikotz ala beharrez
Yainko ona urrikalduz betiko nire nigarrez.”

* * *

Etxeko berri dakarkion txoriñoari mezu au ematen dio:

“Oroit adi ba txoria erri maiteko berriez
Nere aita, nere ama, nigarretan nik utziez.
Mintza akit ahaidez eta mintza lagun on hekiez,
Mintza nehor antzi gabe maite ninduten guziez” (12).

* * *

Guraso ta adiskide maiteez ezin ahantzirik ahapaldi bakoitzean biotzak gañezka aien berri galdegiten dio (13). Ongi neurtu, asmatu ta jositako itz-neurtuak naiz beti zerbait arrotz kutsu duten. Pitaka euskaldungoaren garra piztuko zaio barnean eta orduan elduko da Poesiaren goi-maillara. Erriko iturri garbitik edaten indartzen da erabat. Bestenaz irakurri “*Agur Herriarri*”. Erritik at ibillitako semearen agur bero ta zoriontsua. Kantu ozen eta gardena:

“Urrundik ikusten dut, ikusten mendia
Zeinaren gibelean bait dut nik erria.”

Pozkarioz beterik, aurre zela bizitutako lekua ta erria nabaiturik berez etortzen zaio mintzora goresmen jator eta asperen osasungarria:

“Yadanik dut aditzen zorion andia
Ezkila maitearen asperen ezta.”

Ahapaldi ori zein baño zein egoki ta ederrago. Osorik ematea mezezi lukete ez ba'genuke luzatzeko beldurrik. Azken-agurra bakarrik aldatuko dut amaitzeko:

“Ezkila berriz diat bihotzean pena
herritik urruntzean bakoitzak duena
neretzat hik ba'uen jo lehen oreña
agian hik orobat joko duk azkena.”

---

(12) Txori berriketaria 1871-ko Sarako baltzaldian saritu zioten, pakea eginda bereala. Nere ustez Kasel (Alemanian) atxilotuta egon zanean sortua du. Doyarzabal izenpetu zuen.

(13) Vinson'ek “gracieux poème” deitzen dio. (Revue de linguistique, Paris 1872).

Sorterriari ain goraki opa izan zizkion itz-neurtuak aipatu ondoren, beste maitasun batek, ots! andreanganako-amoreak eraginda idatzi zituanen txanda dugu: "Aingeru bati", "Maite Zaitut", "Apecha ta Lorea" ta "Maria" izentzat dutenak.

Lenengo biak arras erromantiko oeran taxutuak, arruntak dira. Ez dute ez errikoi-giarrik ez ats-goitarrik. Aleunka maitekanta oberik gure kantategian ha-dugula nago.

Aitzitik, bi azkenekoak banan-banakoak ditugu. Bai azal eta bai mamiz gutxi ain gallenak, ene iritziz.

"Apecha ta Lorea" elkarrizketa xarmagarri bat da mitxeleta eta lore baten artean. Idurimen eta alderatze pulitetan parez-pare, aurrez, aurre doazen bi bizitzen griñak azaltzen dizkigu.

İñoiz bat, egingo ez dute zaletasun ta irritzak ordea. Maixko gizon-andre maitasun artean gerta oi dan antzekoa:

Neguaz primadera zenean jabetu
Sasi baten hegian apecha zen sortu.
Leku berean bait zen lorea gertatu
gachoek elgar zuten bihotzez maitatu.

"Lorea" emaztekiaren irudi da ta Eolo'ri intzirinaka ari zaio maita-
tea urruntzen diolakotz...

Aize bihotz gabea zertako erritik
eraman duk apexa mendien gainetik?
Zertako duk urrundu maitearen ganik
egaztin gaixo orrek ez zian obenik.

Eta zorigaitz eta nigarretan amaitzen da ipuitxo.

1862 garren urtean sariztatua izan zen, lenengo prima irabazirik 22 bertsu-lanen artean. Duvoisin autatzaletatik bat izan zen. Beraz ederra zela aitortu zuan bañan Intxauspe'ri egindako letra batean esaten du: "Il paraît que la pièce est une imitation du français" (14). Gure poetak orduan ere estalirik gorde zuan bere burua, bañan gero ta ezagunago zuten. Alferrik zuen izen-ordeak aldatzea.

Urrundik usaja artzen bait zioten. Usaiaren gozoa!

(Badarraike)

(14) RIEV. Daranatz. Correspondance de Duvoisin.